

Laczlavik György

A KÁROLYI CSALÁD BIRTOKAI A 18. SZÁZADBAN

1. Birtokszerzések

Birtokszerzések a 17. század végéig

Szatmár vármegye egyik legmeghatározóbb családja, a Károlyi az egyik legrégebbi, a Kaplyon, vagy más néven Kaplony nemzetségből származik, amelyről a 13. század eleji Várad Regestrumban található a legkorábbi feljegyzés. A család a lassú, de tudatos fejlődésnek köszönhetően a 16. század elejére Szatmár vármegye meghatározó családjává vált. A 17. században megszerezték a bárói címet (1609) és 1660-tól egészen 1803-ig ők töltötték be a főispáni tisztséget is.¹

A 17. század végéig a Károlyi-birtokok kevés kivétellel Szatmár megyére korlátozódtak. Ezek egyik része az ún. elsőfoglalási birtokok voltak, a többi pedig ún. ősi (16–17. századi) szerzemény. Az elsőfoglalási birtokok a Kaplony nemzetség Árpád-kori szállásterületeihez tartoztak, amely egyrészt a Szamos alsó folyásánál feküdt, másrészt az Ecsedi-láptól délre, az Ér mocsaráig nyúló síkságon szétszórta, nyugatról a szabolcsi erdős, dombos homokpusztáktól, kelet felől pedig a Kraszna folyótól határolt terület el.² Az ősi szerzemények részben szoroson csatlakoztak az elsőfoglalási birtokokhoz, másrészt az érmelléki és más Bihar megyei szőlőtermelő helységek kisebb-nagyobb részeiből, illetve a Bereg megyei Muzsaly egy részéből álltak össze.³

A 16. században Károlyi Mihály, aki Perényi-lányt vett feleségül, tovább bővítette a családi vagyont. A rozsályi Kun örökség részeként szerezte Kisar és Matolcs birtokait 1590-ben. Vitkát 1591-ben megvette, Udvari ellenben csak zálogba került birtokába 1594-ben. Véglegesen csak fia (szintén Mihály) tudta megszerezni 1609-ben. Károlyi Mihály felesége, báró Segnyey Borbála révén került a család birtokába az ún. éradonyi jószág is (Éradony, Érkenéz, Mihályfalva, Pusztaapáti vagy Felsőapáti).

¹ A család felemelkedésre vonatkozóan lásd Kovács Ágnes: Károlyi Sándor ősei. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 17. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2006. 481–488.

² Szatmár megyei Nagykároly, Csanáros, Fény, Mezőpetri, Kaplony, Vezend, Vada, Ömböly, Olcsva, Bobáld, Csomaköz. Szintén ezek közé tartozott Szentjános, bár csak később jutott végleg a Károlyiak tulajdonába, illetve Bodvaj.

³ Porházát 1346-ban, Kismuzsalyt és Baktát (Bereg megye) 1446-ban vették, Apátit (Olcsva-) 1399-ben Károlyi Merhárd fiai kapták ajándékba Czudar Györgytől, Gemze és Nagymuzsaly pedig Károlyi Bertalan felesége, Kölcsey Krisztina révén került a család birtokába 1436-ban. Érkávás és Hatvan Becsky Hedvig hozománya volt, melyet vásárlás révén kiegészítettek, majd 1585-ben új adományt is kértek rá.

Károlyi Mihály vette a tasnádi kúriát és szőlőket 1616-ban, valamint zálogolta Borsovát 1619-ben. Fia, Károlyi László főként királyi adományokból növelte birtokai számát. 1674-ben megszerezte a Wesselényi-féle szervezkedésben részt vett Keczer Menyhért elkobzott lapispataki és egyéb Sáros megyei jószágait, majd 1686-ban a füzéri uradalomra kapott adománylevelet I. Lipót királytól. Károlyi László ezen kívül 1673-ban zálogot szerzett Vetésen – bár elsőfoglalási föld volt –, és 1678-ban ajándékba kapta Kispaládot.⁴

Károlyi Sándor birtokszerzései

A köztudatban nagyon sokáig élt az a kép, hogy Károlyi Sándor a Rákóczi-szabadságharc végén a szatmári béke körül végzett tevékenységéért nyerte el jutalmul a Habsburg uralkodótól hatalmas birtokait. Az alábbiakban azt kívánjuk bemutatni, hogy mindez egy teljesen téves állítás, és a nagyszámú birtokszerzés mögött egészen mást kell keresnünk. Károlyi óriási összegben vett fel kölcsönöket, hogy birtokokat zálogba, illetve uralkodói engedéllyel megvehessen.⁵

Károlyi birtokszerzési tevékenysége már jóval a Rákóczi-szabadságharc előtt elkezdődött. 1695-ben szerezte Bikszádot és Terepet. 1698-ban zálogba vette Rákóczi Ferentől Nagymajtényt. 1698-ban Mezőterem került a birtokába, valamint Encsencs vétel és királyi adomány útján. Károlyi Sándor 1698-ban 20 000 rénes forintért megvette Csáky István medgyesi birtokegyüttesét,⁶ vagyis az Avasságot (Aranyos-Medgyes, Avasujfalu, Avasfelsőfalu, Rózsapallag, Turvékonya, Lekence, Kányaháza). A vételhez szükséges pénzt anyósától, Koháry Judittól kérte kölcsön. Erre a vételre azonban, habár már ő is kért királyi beleegyezést, még fia, Károlyi Ferenc sem kapott, pedig 1758-ban ő is folyamodott érte. Királyi donációt az Avasságra végül csak unokája, Antal gróf kapott az ecsedi adománylevélben. Károlyi 1702-ben Győrteleket és Szamosszeget vette meg, csere útján került birtokába ugyanebben az évben Nyírmeggyes és Kovászó.

Károlyi a Rákóczi-szabadságharc idején sem hagyott fel birtokszerzési politikájával. Az erdődi és a vásárhelyi uradalmakat már 1708-ban II. Rákóczi Ferentől, illetve 1709-ben Bercsényi Miklóstól zálogba vette. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a szabadságharc alatt Rákóczi tábornokai közül csak neki sikerült birtokai számát gya-

⁴ A birtokokra vonatkozóan lásd Éble Gábor – Pettkó Béla: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklasi története, I–II. Budapest, 1911. (a továbbiakban Éble–Pettkó, 1911.); Vári András: A gróf Károlyi család nagykárolyi birtokkerületének jövedelmei és gazdálkodása, 1760–1790. Egyetemi doktori dolgozat. (kézirat) Budapest, 1983. (a továbbiakban Vári, 1983.)

⁵ Összefoglalóan Éble–Pettkó, 1911.; Vári, 1983.; Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest, 1988.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), P 392. Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Törzsanyag (a továbbiakban P 392)-52.-152.

rapítani. Ezek a szabadságharc vége után is a kezén maradtak, amihez minden befo-lyását latba kellett vetnie, hiszen a szatmári béke általános amnesztiája ezekre nem vonatkozott. Elsősorban a szatmári békekötés létrehozásában a császári oldalról való partnere, Pálffy János segítségét kérte, aki szóban 100 000 rénes forintot is megígért Károlyinak az uralkodó nevében. Meg kell jegyeznünk, hogy a Károlyi Levéltárban található eredeti grationalis levélben⁷ szó sincs pénzüsszegegről. Ezt az összeget 1713-ban leszállították 50 000 rénes forintra, melynek a fejében meghagyták Károlyi birto-kában az erdődi uradalmat. Az 1720. április 9-én kiállított adománylevél azonban csak a fiúágra ismerte el az örökösödést, a leányágra csak 50 000 rénes forint ellené-ben.⁸ A diploma kiállítása is nem kevés pénzbe, 2625 rénes forintba került.⁹ Mindezek biztosítására 1720-ban 37 750 rénes forint kölcsönt vett fel: Koháry Istvántól 16 000, Draskóczy Sámuelától 1000, Lányi Páltól 1500, Csontos György főstrázsamestertől 2000, Pálffy Jánostól 10 000, Pontel Mihály nagyszombati főbírótól 5000, Rozsnyó várostól 2250 forintot.

Nem soroljuk fel Károlyi valamennyi birtokszerzését, melyekről a külön táblázat tájékoztat, csak a fontosabbakat. 1722-ben 30 000 rénes forintért vette meg a csong-rádi és hódmezővásárhelyi uradalmakat Leopold Schlick gróftól, amelyek akkor 118 000 kat. holdat tett ki, de zömében lakatlanok voltak.

1723-ban vette meg az Erdődy-örökösöktől a bélteki uradalmat 15 000 forintért,¹⁰ de donatiót csak Antal gróf tudott szerezni rá 1778. január 9-én, ráfizetvén még 26 000 forintot.¹¹ Károlyi Sándor 1730-ban Esterházy Katalin után, vagyis tulajdon-képpen felesége, Barkóczy Krisztina jussán örökölt a surányi uradalomban 1/12 részt. 1730–1731-ben megveszi gróf Kaunitz Andrástól a surányi uradalom további 5/12 részét, valamint szinte a teljes tótmegyeri uradalmat 121 500 forintért.¹² A vételár-ra való összeget részben abból a 100 000 rénes forintos kölcsönből fedezte, melyet báró Meskó Ádámtól vett fel két részletben. A salánki uradalom szintén felesége, Barkóczy Krisztina öröksége nyomán került a Károlyiakhoz, akárcsak a baktai és a gelényesi jószág. Ez utóbbi kettő Károlyi Klára révén 1746-ban a Haller családé lett.

⁷ P 392-7.-31.

⁸ Uo. P 392-33.-25; az 1708. évi zálogbirtokhoz tartozott még: Illóba, Újváros, Sebespatak, Tartóc, Kőszeg-Remete, Komorzán (Uo. P 392-33.-16a.), valamint az avasságbeli falvak, melyek kivál-tási jogát ugyan 1698-ban megszerezte, de csak 1708-ban vette kezéhez.

⁹ Uo. P 392-33.-27a.

¹⁰ Uo. P 392-34.-19.

¹¹ Uo. P 392-34.-124.

¹² Uo. P 392-38.-17.

1. sz. táblázat
Károlyi Sándor birtokszerzései évek szerinti sorrendben

<i>Birtok neve</i>	<i>Megszerzésének éve</i>	<i>Birtok neve</i>	<i>Megszerzésének éve</i>
Bikszád	1695	Papbikó	1707: erdődi zálog
Terep	1695	Rákosterebes	1707: erdődi zálog
Encsencs	1698: vétel és királyi donatio	Soós	1707: erdődi zálog
Mezőterem	1698: vétel és királyi donatio	Száldobágy	1707: erdődi zálog
Aranyosmedgyes	1698: vétel, 1707: zálog	Színfalu	1707: erdődi zálog
Avasfelsőfalu	1698: vétel, 1707: zálog	Válaszút	1707: erdődi zálog
Avasújfalú	1698: vétel, 1707: zálog	Zelestye	1707: erdődi zálog
Kányaháza	1698: vétel, 1707: zálog	Illoba	1707: zálog
Lekence	1698: vétel, 1707: zálog	Komorzány	1707: zálog
Rózsapallag	1698: vétel, 1707: zálog	Kőszegremete	1707: zálog
Túrvékonya	1698: vétel, 1707: zálog	Sebespatak	1707: zálog
Nagymajtény	1698: zálog, 1747: vétel	Tartóc	1707: zálog
Nyírmeggyes	1702: csere	Anyás	1709: zálog
Győrtelek	1702: vétel	Férged	1709: zálog
Kovászó	1702: vétel	Gorzsa	1709: zálog
Alsóboldád	1707: erdődi zálog	Kenyere	1709: zálog
Barlafalu	1707: erdődi zálog	Körtvélyes	1709: zálog
Erdőd	1707: erdődi zálog	Mártély	1709: zálog
Felsőboldád	1707: erdődi zálog	Pörös- (másként Vöröskutas)	1709: zálog
Gyűrűs	1707: erdődi zálog	Rétkopáncs	1709: zálog
Kisszokond	1707: erdődi zálog	Szentkirály	1709: zálog
Lophágy	1707: erdődi zálog	Szikáncs	1709: zálog
Madarász	1707: erdődi zálog	Szöllős	1709: zálog
Mogyorós	1707: erdődi zálog	Tótkutas	1709: zálog
Nagyszokond	1707: erdődi zálog	Újváros (Külső-)	1709: zálog
Nántü	1707: erdődi zálog	Vásárhely	1709: zálog
Oláhmeddes	1707: erdődi zálog	Ilk	1712: nádori donatio
Oláhtótfalu	1707: erdődi zálog	Győrtelek	1713: Melith Pál és Puthnoky Magdolna-féle örökvallásból
Oláhújfalú	1707: erdődi zálog		

<i>Birtok neve</i>	<i>Megszerzésének éve</i>
Szamosszeg	1713: vétel, 1716: vétel
Badalló (Bodoló)	1714: vétel
Vid (Tisza-)	1715: zálog, 1742: vétel
Vitka	1716: vétel
Kide	1719: nádori donatio
Csány	1722: vétel
Csongrád	1722: vétel
Derekegyház	1722: vétel
Ellyés	1722: vétel
Fehértó	1722: vétel
Felgyő	1722: vétel
Gyója	1722: vétel
Győ	1722: vétel
Mágocs	1722: vétel
Máma	1722: vétel
Sámson puszta	1722: vétel
Szántó	1722: vétel
Szegvár	1722: vétel
Ugh	1722: vétel
Újváros (Belső-)	1722: vétel
Alsóhomoród	1723: vétel
Béltek	1723: vétel
Dobra	1723: vétel
Felsőhomoród	1723: vétel
Középhomoród	1723: vétel
Sándorfalu	1723: vétel
Szakasz	1723: vétel
Böld	1725: vétel
Héked puszta	1725: vétel
Réztelek	1725: vétel

<i>Birtok neve</i>	<i>Megszerzésének éve</i>
Szentgyörgy	1725: vétel
Újfalu	1725: vétel
Cseklész	1726: vétel
Ákos	1727: csere, vétel
Agacs	1730/31: vétel
Andód	1730/31: vétel
Bábi puszta	1730/31: vétel
Bánkeszi	1730/31: vétel
Csike	1730/31: vétel
Egyházszeg	1730/31: vétel
Födémes	1730/31: vétel
Keresztúr	1730/31: vétel
Malomszeg	1730/31: vétel
Nagyszeg	1730/31: vétel
Ondrohó	1730/31: vétel
Özdöge	1730/31: vétel
Salgó	1730/31: vétel
Sók	1730/31: vétel
Surány	1730/31: vétel
Szentgyörgy	1730/31: vétel
Tótmegyer	1730/31: vétel
Várad	1730/31: vétel
Kóka	1731: csere
Bilke	1732: vétel
Hodász	1732: vétel
Tunyog	1732: vétel
Egres	1733: vétel
Királydaróc	1736: vétel
Farkasd	1738: csere
Piskárkos	1742: nádori adomány

Károlyi Sándor az említett 100 000 forinton kívül 1730–1731-ben még további 63 122 forintot vett fel, amiből csak 16 922 forintot sikerült tisztázni élete hátralévő részében. Az 1730-as években Károlyi annyira eladósodott, hogy a jövedelmekből pusztán csak a kamatok törlesztésére jutott. A tőke visszafizetésére újabb kölcsönöket kellett felvennie. Meg kell jegyezni, hogy Károlyi az adósságokat mindig az új szerzeményekre terhelte, sohasem a nagykárolyi törzsbirtokokra. 1741-ben egy 100 000 forintos adósság törlesztésének esedékessé válásával nehéz helyzetbe kerültek, melyet Surány-Megyer elzálogosításával oldottak meg. Az uradalmat csak Károlyi Antal, Sándor unokája tudta visszaváltani 1759-ben. Az adósságok után már évi 22 000–26 000 forint törlesztést kellett fizetnie, miközben birtokaiból évente mindösszesen 25 000 forintot húzott. 1741 májusában Károlyi, hogy „*öreg napjait csendesebben és nyugodalmasabban tölthesse,*” a nagykárolyi, erdői és a bélteki uradalom, valamint a tarcali kúria és a hegyaljai szőlők kivételével minden birtokát átengedte fiának, Károlyi Ferencnek. Adósságai ekkor 341 033 rénes forintot tettek ki, halála után nem sokkal (1746) – fia és lánya osztálylevele szerint – ellenben már 596 018 forintra rúgtak.¹³ Összehasonlításképpen a Magyar Kamara évi bevételei 1729–1740 között nem érték el ezt az összeget (322 000 és 453 000 forint között mozogtak).

Károlyi Ferenc és Antal birtokszerzései

Károlyi Ferenc folytatta apja birtokszerzési politikáját. Habár örökölt adósságai 1758-ban bekövetkezett halálakor már 123 200 rénes forint kölcsöntőkére és 26 600 rénes forint alapítványösszegre apadtak, miközben ő maga is hatalmas kölcsönök felvételére kényszerült, amikor 283 000 rénes forintért megszerezte az ecsedi uradalmat.

Az ecsedi uradalom II. Rákóczi Ferencet illető részét a szatmári béke után a kincstár maga számára foglalta le, a másik része Rákóczi hűgának, Juliannának és férjének, Aspremont Ferdinánd Gobert grófnak, vagyis az Aspremont családnak a kezében maradt. Az Aspremontok 1746. december 24-én adták el részüket 80 000 rénes forintért Károlyi Ferenc grófnak, 50 000 rénes forint zálogösszeggel együtt. A kincstár részét 100 000 rénes forintért vette meg 53 000 rénes forint zálogösszeggel együtt.¹⁴ Károlyi a vételár kifizetésére 1747 és 1749 között 179 300 rénes forint kölcsönt vett fel, a legtöbbet (75 000) Apponyi Györgytől. Az ecsedi uradalom megszerzését, amit 1742-ben már Károlyi Sándor is tervezett, nem elsősorban a katolikus vallás terjesztése – mint ahogy Éble Gábor gondolta –, hanem sokkal inkább birtokgazdálkodási kérdések motiválták. Az uradalom sok helyen szomszédos volt a már meglévő Károlyi birtokokkal, jó pár helyen középük ékelődött, egyes helységek megosztva tartottak az ecsedi, illetve a nagykárolyi uradalomhoz. A vétel megteremtette az össze-

¹³ Károlyi Ferenc és Károlyi Klára osztálylevele (1746). Uo. P 392-7.-66.

¹⁴ Uo. P 392-46.-36. illetve uo. No. 66. és No. 72.

köttetést szinte minden birtoktest között, ezzel egységes, folyamatos Károlyi birtokká változtatva Szatmár megye déli felét.

Károlyi Antal már nem kezdett újabb uradalmak megvételébe. Célja az apja és nagyapja által felhalmozott adósságok konszolidálása és a hiányzó uralkodói adománylevelek megszerzése. Károlyi Ferenc három gyermeke: Antal, Anna (Szapáry Pálné) és Éva (Starhemberg Józsefné), amikor osztályegyezséget kötöttek, megállapították, hogy atyjuk után 487 257 rénes forint 31,5 kr. adósság maradt, ezen felül az ecse di uradalomra 55 920, a csongrádira pedig 21 960 rénes forint (ez összesen 565 137 rénes forint).¹⁵ Károlyi Antal elődei birtokszerzéseit befejezve, politikai befolyását is latba vetve, melyről később még lesz szó, királyi adományleveleket kapott az ecse di (1776–1778) és a bélteki uradalomra (1778).¹⁶

Károlyi Antal felesége, Harruckern Jozefa bárónő révén, akit 1757. június 13-án Gyulán vett feleségül, mégis növelte vagyonát. Jozefa hozománya 100 000 rénes forint volt.¹⁷ A Harruckern család nem számított régi famíliának Magyarországon: Jozefa nagyapja, az ausztriai származású Harruckern János György az 1720-as években szerzett indigenatust („honfiuságot”), amelyet az 1723. évi CXXIX. törvény cikkelyezett be. III. Károly magyar bárói címet és az Alföldön (Békés és Csongrád megyében) hatalmas birtokokat adományozott neki.

A Harruckern család utolsó férfi tagjának, Harruckern Ferencnek 1775-ben bekövetkezett halála után az örökösök nem osztották mindjárt fel a birtokot, hanem közös kezelés alatt hagyván, Károlyi Antal gróftól kérték meg a birtokigazgatás irányítására. A birtokosztályra csak 1798-ban került sor, aminek végrehajtása 1802-ig is elhúzódott. A majdnem 60 négyzetmérföld, közel 800 000 hold területű birtokkegyüttest öt egyenlő részre osztották. Ebből a gyulai részt Wenckheim József báró neje, Gruber Mária Terézia, a békési részt Wenckheim József báró és testvérei, Wenckheim János György esperes és Wenckheim Xavéri Ferenc örökösei, a szarvasi részt Stockhammer József gróf utódai, a csabai részt Siskovics József gróf özvegye, Harruckern Borbála bárónő, a szentesi részt Károlyi Antal özvegye, Harruckern Jozefa kapták.

Az osztálytételkor a Károlyiakhoz került Szentés mezőváros Szent László és Királyság pusztákkal, Orosháza falu és birtok, valamint Szénás pusztá tartozott. 1798-ban egyes birtokok a közös terhek viselésére felosztatlanul maradtak egészen 1853-ig. Ekkor a csorvási és kispácai pusztákból 1425 kat. hold jutott a Károlyiakra, akik a Harruckern-örökségből – az úrbéri telkeket is beleértve – 120 000 kat. holddal részesültek. A csabai osztályrészt özv. Siskovics Józsefné 1801-ben zálogba adta, illetve

¹⁵ Károlyi Antal és Éva egyezsége. Pozsony, 1759. október 20. Uo. P 392-9.-231.

¹⁶ Az ecse di uradalom adományozása Károlyi Antalnak, 1776. november 22. Uo. P 392-46/a.-17.; Az ecse di várhoz és uradalomhoz tartozó javak adományozása Károlyi Antalnak, 1778. szeptember 25. Uo. P 392- 46/a-27.; A bélteki uradalom adománylevele, 1778. január 9. Uo. P 392-34.-124.

¹⁷ Károlyi Antal és Harruckern Jozefa házassági szerződése, 1757. május 23. Uo. P 392-9.-213.

eladta özvegy Károlyi Antalnénak és a gróf Stockhammer utódoknak. A birtokokat 1816-ban, Siskovics Józsefné halála után két egyenlő részre osztották.¹⁸

2. Birtokigazgatás

A nagybirtok nagyon fontos szerepet játszott Magyarország életében, hiszen a nagybirtokok fennhatósága alá tartozott az ország területének és lakosságának többsége. Ahhoz, hogy a földesúr több száz birtokrészét, faluját, pusztáját össze tudja fogni, gondosan kiépített szervezetre volt szüksége, amelynek feladata volt az adószedés, az uradalom és a hozzá tartozó falvak irányítása és az igazságszolgáltatás.¹⁹

Károlyi Sándor és Ferenc kora

A Károlyi grófokkal a birtokaikon élők nagyon sokáig familiáris viszonyban voltak. A gazdatisztek esetében, akik birtokaikat igazgatták, ezt a 18. században egy patronus–kliens viszonyrendszer váltotta fel. A gazdatisztek között volt jobbágy is, más országrészből ide vándorolt kisenemes, de a vármegyéből származó nemes is. Ők voltak a földesúr képviselői, akik közvetítették akaratát a birtokain élő jobbágyok felé. Ennek következtében szinte korlátlan hatalmuk volt felettük, ami tág teret engedett a visszaéléseknek. Nem nehéz belátni, hogy ennek komoly gazdaságromboló hatása is volt.

A birtokigazgatásnak fejlett eszköztára és jól működő példái voltak már Magyarország nyugati országrészein. Ezek Kelet-Magyarországon kicsit később terjedtek el. Az 1720–1730-as évek gyors birtokgyarapodása, a még gyorsabban növekvő adósságok, a bécsi és pozsonyi politikai szerepvállalás, továbbá az 1740-es évek pénzügyi válságai komoly terhet jelentettek, melyek megakadályozták Károlyi Sándort és Ferencet abban, hogy megfelelő méretű apparátust állítsanak fel. Meg kell azonban jegyezni, hogy a pontosabb kép összeállítását a Sándor és Ferenc gróf gazdálkodásáról fennmaradt levéltári források hiányos volta is nehezíti. Ennek ellenére azért megállapítható, hogy a Károlyiak hatalmas birtokkomplexumában már az 1720-as évektől kezdődően írásban számoltak el gazdatisztek egymásnak, nyugta mellett intézték az adásvételeket, és a birtokokról több összeírás is készült.

A legrégebbi számadások, melyeket mind készpénzről, mind naturálékból nyugtákkal támasztottak alá, 1723-ból származnak: „Tasnádszántai tiszt Ferenczi Kelemen

¹⁸ Éble–Pettkó, 1911.

¹⁹ András Vári – Judit Pál – Stefan Brakensiek: Herrschaft an der Grenze, Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert. Köln–Weimar–Wien, 2014.

számadása az jószág jövedelméről” és „Ratio pro Anno 1723”. Az első, minden tételében bizonylatokkal alátámasztott számadás Erdődről való 1739-ből.²⁰

Károlyi Sándor még magának tartotta fenn a gazdálkodás legfelsőbb irányítását. Ismertek részletekbe menő instrukciói, de hogy mennyire tudta utasításai végrehajtását ellenőrizni számos utazása közepette, az kétséges. Károlyi Ferenc alatt végig Rác Demeter irányította a gazdálkodást, akihez ura rendkívüli módon ragaszkodott és hasznosságáról meg volt győződve, még végrendeletében is fia figyelmébe ajánlotta. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1755-ben Rác volt Károlyi Ferenc egyik legnagyobb hitelezője.²¹

Ott, ahol több tiszt állt egy uradalom élén (a provisor mellé a kulcsár és a számtartó sorakozik fel leghamarabb), a tisztek egymást is ellenőrizték, de ezeket is, illetve a feladatukat egyedül ellátó tiszteket is ellenőriztetni igyekeztek a falusi bírakkal és más „hites emberekkel”, akik tanúként voltak jelen leltárak felvételénél, próbacsépelésnél, gabonavermelésnél, kazalrakásnál stb.²² A birtokigazgatás kulcsfontosságú eleme a számadások ellenőrzése, revíziója volt. Ennek a 18. század első felében a nagybirtokon alkalmazott mechanizmusa a következő: a tiszt számadását a számvevő (exactor) vizsgálta felül, aki írásban megjelölte a hibákat és hiányokat (difficultates), amire a tiszt további nyugták, dokumentumok benyújtásával, nyomós okainak kifejtésével vagy a hiba egyszerű elismerésével válaszolt (replica). Ezeket a számvevő elfogadta vagy visszautasította, és ennek megfelelően kellett a tisztnek a fennmaradt hiba összegét (a convictiót) – melynek egy részét rendszerint kegyelemből elengedték – az uradalmi pénztárba befizetnie. Ezután „absolutiót”, felmentést kapott. Az ellenőrzés mindenféle indokolatlanul be nem szedett jövedelemért, illetve jogosulatlanul vagy indokolatlanul teljesített kifizetésért felelőssé teszi a tiszteket. Ennek megfelelően nem csak a számvitelt, de a gazdálkodást is ellenőrizték egy bizonyos fokig. A számadási hiányokat 1740-ben rögzítették az erdődi uradalomban.²³ A csalások megakadályozására a conscriptiók tartalmaztak rovatot a jobbágyok panaszaira, de volt olyan összeírás is, amely kifejezetten a túlkapások leleplezését tűzte ki célul.²⁴

Az uradalmak felett elviekben a nagykárolyi plenipotentarius, illetve – a készpénzforgalom tekintetében – a perceptor állt. A gyakorlatban azonban az uradalmak legfelső vezetését a gróf személyes felügyelete mellett bizalmi embereinek 3–4 fős cso-

²⁰ MNL OL, Károlyi család, Acta oeconomica (a továbbiakban P 397)-I.-E.-2.; illetve Erdődij és Béttekij Dominiumoktoll Obveniált Kész Pénz... Perceptiojának, Erogatiojának Representatioja Pro Annis Praeteritis. Uo. P 397-I.-C.-2.-a.

²¹ Károlyi Ferenc végrendelete (1752). Uo. P 392-8.-195.; Püspöky István jószágleírása 1755-ből. Uo. P 397-I.-B.-1.-a.

²² Báthori udvarbírók Instructioja 1749-ből (10. pont). Uo. P 392-8.-188/a.

²³ Difficultates Arendatori Erdődiensis ... 1740. Uo. P 397-I.-C.-2.-a-1740.

²⁴ Úrbéri összeírás (1738). Uo. P 397-I.-A-2.-1.; Investigatio Excessum in Dominio Erdőd et Béttek anno 1744. Uo. P 397-I.-C-2.-a-1744.

portja látta el (köztük például a titkár), az alkalom és az ügy természete szerint osztva meg egymás között a feladatokat. A specializálódásnak ez a hiánya 1760 után is megmaradó jellemzője az igazgatás felső szintjének. Ennek a rendszernek az előnye, hogy olcsó volt, mert kevés alkalmazottal dolgozott. A nagyságban a nagykárolyi uradalmat követő erdődit mindössze két tiszt, az provisor és a kulcsár vezette.²⁵

Birtokigazgatás 1760–1788 között

Károlyi Ferenc 1758. évi halála után fia, Károlyi Antal személyesen vizsgálta felül a tisztek számadásait, majd jelentős tisztogatást hajtott végre és újjászervezte a birtokigazgatást. Vári András szerint a tisztogatásnak három célja volt: 1. A sikkasztók leleplezése és vagyonukból kárpótlás szerzése; 2. A megmaradó apparátus elrettentése; 3. Új emberek behozása az igazgatásba. Elkergette a csongrád-vásárhelyi inspektort, a nagykárolyi inspectort, a fehérgyarmati és misztótfalusi provisorokat. Volt, akinek 12 000 rénes forint, volt, akinek minden ingatlana (egy fél falu, erdődi szőlő és károlyi ház) bánta a foganatosított intézkedéseket. Károlyi Antal atyja emberét, Rácz Demetert is félreállította: címét és a kezénél lévő zálogbirtokokat megtarthatta, de a továbbiakban nem maradt intézkedési jogköre. A vezérkar lecserélése szokás maradt a későbbiekben is, így tett Károlyi József, majd pedig az ő halála után özvegye is.

A megüresedett helyekre alulról léptek elő. Teljesen új emberek csak az alsó szintekre kerültek, a felső vezetés a régen szolgálókból állt össze, azonban ezek között már többségben voltak azok, akik vagyonukat, tekintélyüket a Károlyi-ház szolgálatában szerezték. Találunk köztük messzi tájról érkezőket (Felvidék, Zala, Brassó), és néhány, magát alacsony sorból hosszú szolgálati idő alatt felküzdő tisztviselőt is. A vármegyei nemesség továbbra is megtalálható az uradalmak provisorai között, de a legfelső vezetésből kiszorultak.

Ez a legfelsőbb vezetés az 1760 januárjában megszervezett új szerv, a Gazdasági Bizottság volt. Elnöke Gáspár Sándor lett, aki már Károlyi Ferenc idejében is volt néhány ügyben plenipotenciárius. Elnökhelyettes Püspöky István hadnagy, aki szintén régen szolgált már a Károlyiaknak. Tagja volt a testületnek az uradalmi fiskális, a jegyző és az exactor (számvevő). Amikor a gróf Nagykarolyban tartózkodott, akkor a titkára is tagja a bizottságnak. „Határozatlanság” esetén póttagokat hívtak, a nagykárolyi pénztárnokot (perceptor) és a kasznárt. A Gazdasági Bizottság alá tartozott minden uradalom, de mivel Nagykarolyban székel, ez hatással volt a nagykárolyi uradalomra is. A nagykárolyi provisor önállósága csorbát szenvedett, így volt, amikor a tisztség üresedésben maradt, mint például 1766-ban. A provisor két kollégája, a pénztárnok és a kasznár ellenben – mint feljebb láttuk – bekerült a felső vezetésbe. 1766 és 1772 között egy új tisztség is megjelent: a jószágfelügyelő (inspektor), mely egy köz-

²⁵ Bővebben lásd Vári, 1983.

bülső szint bevezetését jelentette a Gazdasági Bizottság és az egyes uradalmak között. Az inspectorátusok funkciója a szakirodalomban még nem teljesen tisztázott.

A Gazdasági Bizottság hetente – szombat reggel 8 órakor – ülésezett. Működését a specializátlanság, a munkamegosztás hiánya jellemezte. A tisztek idejük nagy részében olyan feladatokat oldottak meg, melyeket akármelyikőjük kaphatott. Például 1772-ben a bizottság Erdődre küldte Udvarhelyi Ferenc levéltárost, hogy a Károlyi kocsmák részére a bort adóztassa meg. A jegyző tekintette meg a Károlyi mézszárszék állapotát és naplóját (diáriumát).²⁶ Az ez évi *domestica conscriptio* elvégzésére a felügyelők, számtartók, provisorok mellett őt szintén kiküldték.²⁷ Ő látta el ekkor az összes uradalom dézsmabora kezelése fölött a „*borinspector*” tisztét. 1772-ben bízhatták meg ezzel a feladattal,²⁸ de erről tanúskodnak Bocskor József kéci uradalmi provisor 1773–1778 között írt levelei is.²⁹ Mindezekben természetesen az a szándék is benne volt, hogy az apparátus munkaidejét racionálisan használják ki. Így például Mede Ferenc perceptor és Szaplóczay György bátori provisor instrukciójában (utasításában) a tulajdonképpeni feladatuk meghatározása után „és *hogy kegyelmed az időt heveréssel ne töltsé*” megjegyzéssel még egy sor mindenféle intéznilót róttak ki rájuk.³⁰

A bizottság számos, a működést javító intézkedést tett:

- kéthetenként jelentéseket követeltek a provisoroktól a tervezett és a megvalósított gazdaságbeli teendőkről,
- valamint negyedévenkénti jövedelemkimutatásokat,
- a számadások összevont rovatainak szétbontását,
- az addig a jövedelmek közé summásan beállított tételekről diárium (pénztári napló) vezetését,
- a főtisztek rendszeres kiszállásait, helyszíni szemléit az uradalmakban,
- új *conscriptiók* elkészítését.

Megkísérelték egyúttal bevezetni, hogy a szolgáltatások teljesítését alattvalónként (családonként), helységenként kiosztott libellusba (könyvecskébe) számolják el. A bizottságnak azonban ebben a kérdésben vissza kellett vonulnia, mivel az írásbeliség ilyen mértékű kiterjesztését az apparátus nem bírta erővel.

A fenti eredményeket 1772-ig ráadásul az uradalmakat irányító tiszti apparátus létszámának jelentéktelen mértékű növelésével sikerült elérni. A növekedés a nagyká-

²⁶ Uo. P 397-I.-A-1a-2. (1772. március 14., No. 101. 26. oldal); ill. uo. 1772. május 2., No. 176. 44. oldal

²⁷ Nyírbátorra és Kécre. Uo. 1772. október 17. No. 175. 103. oldal

²⁸ MNL OL, P 398. Károlyi család, Missiles (a továbbiakban P 398)-77600–77601. Udvarhelyi Ferenc levelei Bátori György kéci provisorhoz.

²⁹ Uo. P 398-7920–7972. Bocskor József kéci uradalmi provisor levelei Udvarhelyi Ferenchez, 1773. október 6 – 1782. február 28.

³⁰ Uo. P 392-8.-188.

rolyi uradalomra esett, de elsősorban a közvetlen termelésirányítók, az ispánok száma nőtt. Az összes alkalmazottak (conventiósök) száma is ugyanitt nőtt meg a legjobban. Ez egyrészt a nagykárolyi grófi udvar növekvő igényeit, másrészt az uradalmi gazdálkodás fejlődésének lépcsőzetességét tükrözte. Legelőször ugyanis a nagykárolyi uradalomban indult meg az uradalmi gazdálkodás expanziója, ami alatt nemcsak a majorkodást értjük. 1772 körül a nagykárolyi uradalom gazdálkodása már eléggé különbözött a 15 évvel azelőttitől, míg a többi uradalomé nagyrészt hasonló maradt.³¹

Az 1788. évi átszervezés

1788-ban felmerült annak a szüksége, hogy az összes uradalom gazdasági irányítását egyetlen központi főhivatal lássa le. Ekkor szervezte meg Károlyi Antal a Központi Kancelláriát (Cancellaria oeconomico-centralis) Pesten. A kancellária irányította és ellenőrizte a kerületi inspektorátusok gazdálkodását. A birtokigazgatás új, hivataloszerű átszervezésével kapcsolatban az összes uradalmakat három kerületbe osztották. A nagykárolyi kerületbe tartozott a nagykárolyi, nyírbátori, királydaróci, erdődi-béltői, fehérgyarmati, kéci, misztótfalusi, salánki, poroszlói, füzérradványi, lapispataki és tarcali uradalom, a csongrádi kerület felölelte a vásárhelyi és csongrádi uradalmakat, a surány-megyeri kerület pedig a surányi és a kókai tiszttartóságokat. A fontosabb ügyekben az inspektorátusok jelentést tettek a kancelláriának, amelynek feladata volt a kerületi számadások ellenőrzése, továbbá a termelés ütemének és jellegének meghatározása.

A Károlyi-birtokok központi igazgatását az 1793 januárjában megszüntetett Központi Kancellária helyett néhány hónapi átszervezési idő után a Gazdasági és Jogügyi Igazgatóság vette át (Oeconomico-juridica Directio). A hivatal ügyköre pontosan ugyanaz volt, mint elődjéé. Székhelye Pest maradt.

1806 májusában a Gazdasági és Jogügyi Igazgatóság helyébe a Régensi Hivatal lépett. Élén, kezdettől megszűnéséig, 1816 decemberéig, Klobusiczky Ignác, a család összes jószágainak régense (kormányzója) állt. A hivatal hatásköre az összes inspektorátus munkájának irányítása, ellenőrzése volt.

3. Az uradalmak bevételei és kiadásai

A Károlyi-uradalmak három nagy tömbben, Szabolcs és Szatmár, Békés és Csongrád, valamint Nyitra megyékben terültek el. A három nagy tömb Károlyi Ferenc haláláig (1758) már kialakult, ezután csak egymáshoz viszonyított jelentőségük változott. A 18. század második felében a szabolcsi és szatmári „külső” birtokok (Erdőd, Nyírbátor, Fehérgyarmat, Királydaróc stb.) súlya nőtt meg a nagykárolyi uradalom rová-

³¹ Vári, 1983. 83–89.

sára, később, 1798 után pedig az alföldi birtokok váltak jelentősebbé a régi központi blokk, a szatmári, szabolcsi, bihari uradalmakkal szemben. A súlyponteltolódást egyrészt a birtokosi sajátgazdaság (majorkodás) fejlődésének országrészenként, uradalmanként eltérő üteme, másrészt a Károlyiak alföldi birtokainak 1798-as, a Harruckern-örökség útján való gyarapodása okozta.

A Károlyiak által bírt földterület kiszámítása nem egyszerű. A szakirodalomban napvilágot látott becslések 400–600 000 kat. holdat mondanak. Mindebből az látszik bizonyosnak, hogy a nagykárolyi kerület allodiális földjeinek területe az 1780-as években 202 562 magyar hold (1100 négyszögöllel számolva), melyhez jött még 42 390 magyar hold erdő, ami együtt 168 404 kat. holdat tett ki. Az úrbéres földek területe az 1760–1770-es években 114 000 kat. hold volt.³² Ehhez hozzá kell még adni a Harruckern-örökség mintegy 20 000 holdját. Ezek a területek mintegy 200 településen feküdtek.

2. sz. táblázat
Károlyi-birtokok Károlyi József halálakor, 1803-ban

<i>Uradalom neve</i>	<i>Mezőváros, egész birtok</i>	<i>Falu, egész birtok</i>	<i>Részbirtok (mezőváros és falu)</i>	<i>Puszta</i>
Surány-Megyér	1	3	9	9
Vásárhely	1	1		18
Csongrád	1			6
Szentes	1	1		2
Nagykároly	3	12	4	14
Nyírbátor	1	3	1	1
Salánk-Muzsaly		2	6	1
Fehérgyarmat	1	1	11	1
Kéc	1	1	2	
Erdőd-Béltek	2	22	2	2
Misztótfalu	1	10	10	2
Királydaróc	2	3	4	
Füzérradvány		13	1	2
<i>Összesen:</i>	<i>15</i>	<i>72</i>	<i>50</i>	<i>58</i>

³² Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár I–II. Budapest, 2013.; *Conspectus Universorum Tenentorum Allodialium... Josephi Károlyi... in districtu Nagy-Karoliensi. MNL OL, P 397-I.-B.-1.-a-1794.*

Jogosan merülhet fel a kérdés az olvasóban, hogy vajon mennyit jövedelmeztek a Károlyi-uradalmak? Az uradalmak jövedelmeiről különféle számadáskivonatokból értesülhetünk. Ezekből megállapítható, hogy az a jövedelem, ami 1759-ben és 1760-ban rendelkezésre állt, nem volt kielégítő. 1760-ban a mintegy 100 000 rénes forint bevétel több mint 30%-át vitték el a tőke- és kamattörlesztések. A gróf és a grófi udvar mindenféle kiadása 1759-ben és 1760-ban mintegy 10 000 rénes forint volt, azaz a bevételek kb. 10%-a.³³

A birtokok jövedelmét tehát növelni kellett. Ez sikerült is. 1769-re az összes birtok bevétele 250 664, 1789–1791-re pedig 390–440 000 rénes forintra növekedett, vagyis 10 éven belül két és félszeresére, harminc éven belül négy és félszeresére nőtt. Az 1769. évi számadáskivonat alapján nemcsak a bevételek mennyiségi adataira nyerhetünk rálátást, hanem azok összetételére is. Az összes bevétel 25%-a fixus jövedelem volt, vagyis főképpen bérleti díjakból származott, 49%-a a jövedelmeknek a földesúr kocsmáltatási jogának érvényesítése révén folyt be. 13% gabonaeladásból, 8% marhaeladásból, 1% sertéseladásból (oeconomica jövedelmek) származott.³⁴

A hatvanas években egyre nagyobb szerepre tett szert a kocsmáltatás. Míg 1760-ban az oeconomia a bevételek felét adta, 1769-ben a kocsmáltatás önmaga kiteszi a bevételek felét. Ha megtekintjük a bor, illetve a többi termény vásárlására fordított összeget, kitűnik, hogy az eladott és kimért borok sokkal nagyobb hányada vásárolt áru, mint más termékeknel. Ennek megfelelően a terményeladások nettó jövedelmét tekintve a gabonaeladás szorosan felzárkózott a borkimérés mögé. Ez nem jelenti a majorsági gabonatermelés térhódítását, a paraszti dézsmakötelezettség nagyarányú kiterjesztése legalább ilyen fontos szerepet játszott. Gabonaeladásból ekkor még egyedül a nagykárolyi uradalomnak volt jelentősebb bevétele, sőt még az állattenyésztésből származó bevételek „összuradalmi” átlagát is csak a csongrádi rideg gulyák emelik meg valamelyest. Az ipari tevékenységből származó haszon elenyészőnek mondható. Látható, hogy a jövedelmek legnagyobb része nem gazdasági tevékenységből, hanem a közvetett vagy közvetlen adóztatásból származott.³⁵

Károlyi Antalnak sikerült birtokigazgatásának racionalizálásával együtt birtokai jövedelmét is növelni, ami segítette a hatalmas adósságállomány konszolidálásában.

³³ Az 1759. évi bevételek és kiadások forrása a nagykárolyi gazdasági bizottság leveleskönyve (1759–1761). Uo. P 397-I.-A.-1a-1.-8–9.); Az 1760-as bevételek és kiadások forrása: Extractus Summarius Rationum Domini Francisci Mede, perceptoris Karoliensis. Uo. P 397-I.-B-2.-a

³⁴ A bevételekkel kapcsolatosan összefoglalóan lásd Vári, 1983. 93–103.

³⁵ Proventus Pecuniarius Anni 1769. Mede Ferenc perceptor számadása. P 397-I.-B.-2.-a.; Extractus Summarius Universorum Bonorum Anni 1769, quoad Proventus Fixos et Oeconomicos... Uo. P 397-IV.-6a-18. sz.

1790-ben már többet költöttek tőketörlesztésre, mint a kamatokéra: 55 000 rénes forintot költöttek a tőkevisszafizetésre és csak 950-et a kamatokra.³⁶

Az uradalmak jövedelmezőségén betelepítésekkel is igyekeztek segíteni. Az ecsedi uradalommal együtt megszerzett Nyíregyháza újratelepítése szintén a Károlyiak nevéhez fűződik. Bevételei növelése érdekében Károlyi Ferenc úgy döntött, hogy más birtokaihoz hasonlóan Nyíregyházára is lakosokat telepít. 1753. május 16-án kiadott telepítési pátense biztosította a Nyíregyházára költözőknek az élet itteni újrakezdéséhez szükséges feltételeket: a gazdálkodáshoz elegendő földet, három szabad év után az összes földesúri haszonvételek árendálását, az állattenyésztéshez szükséges pusztabérlések támogatását, házaik felépítéséhez fát. Ezeken kívül a pátens – az országos gyakorlatnak megfelelően – azt ígérte, hogy az ide költözők szabadon gyakorolhatják vallásukat.³⁷

4. Összegzés

A Károlyi család a 18. században többszörösére növelte birtokállományát. Mint ahogy a fentiekben láthattuk, ehhez sokkal inkább kölcsönök felvétele, mintsem az uralkodó kegye segítette őket. Károlyi Sándor, majd fia Károlyi Ferenc is hatalmas adósságokkal terheltlen hagyta utódaira óriási terjedelmű birtokait. Károlyi Antalra várt a feladata, hogy az adósságokat konszolidálja, elkerülje a csődhelyzetet. Elődeivel ellentétben ő más eszközökhöz nyúlt birtokai irányításában. Bevételeinek növelése segítette abban, hogy az apja és nagyapja által felhalmozott adósságokat letörlesztve, megőrizze az örökölt birtokegyüttest. Károlyi Antal házassága, megnövekedett jövedelmei, valamint „nyugatias” gondolkodásmódja hozzásegítette a Károlyi családot ahhoz, hogy ne csak a keleti országrész, hanem egész Magyarország egyik legbefolyásosabb arisztokratá családjává válhasson.

³⁶ Extractus Rationum revisarum P. ac Generosi domini Georgii Janics E. ac I. Comitis domini Antonii Karolyi Aulae Praefecti ab die 1a Januarii usque ultimum Decembris Anni 1790. Uo. P 1503 Károlyi Antal -2/c.

³⁷ Károlyi Ferenc telepítési pátense Nyíregyháza részére. Uo. P 392-44.-73. Lásd Kujbusné Mecsei Éva: Nyíregyháza önkormányzata, 1753–1848. Nyíregyháza, 2003.

1. sz. kép
Károlyi Sándor³⁸

2. sz. kép
Károlyi Ferenc³⁹

3. sz. kép
Károlyi Antal⁴⁰

³⁸ MNL OL, P 417. Éble Gábor. 31.-b-7.

³⁹ Uo. b-9.

⁴⁰ Uo. b-17.-2.

